

Honderd jaar geleden deed de electriciteitsproductie zijn intrede in Nederland. In Friesland ging eerst zesentwintig jaar later, met het gereedkomen van de electriciteitscentrale aan het Nieuwe Kanaal te Leeuwarden, de electriciteitsproductie pas goed van start. De stroomopwekking aan het Nieuwe Kanaal is inmiddels weer geschiedenis geworden. Maar waarom duurde het zo lang voordat Friesland aan deze algemene vooruitgang meedeed?

Op 29 april 1886 begon de NV. Electriche Verlichting Kinderdijk met de opwekking van electriciteit. Dat gebeurde toen voor het eerst op grote(re) schaal weliswaar, want ons land had al eerder kennisgemaakt met deze onzichtbare vorm van energie. Dat was in 1878, bij de aanleg van de Handelskade aan het IJ te Amsterdam. Met behulp van dynamo's verlichtte de Amsterdammer B. H. Croon de werkzaamheden van de noeste bouwvakkers.

In de jaren 1881 - 1883 werd er met diverse verlichtingssystemen geëxperimenteerd in het hoofdstedelijke etablissement Krasnapolsky. In Rotterdam was het de Russische oud-zee-officier De Khotinsky, die na aanvankelijk met accu's te hebben gewerkt, op blokcentrales overschakelde. Maar Kinderdijk had de echte primeur: 295 aansluitingen en 21 straatlantaarns, spoedig gevolgd door plaatsen als Nijmegen, Amsterdam, Borne, Den Haag, Groningen en zo meer.

"algemeene vooruitgang"

In 1907 waren er in circa dertig plaatsen, grotere of kleinere particuliere centrales opgericht. Toch werd er reeds in een pril stadium gediscussieerd over de wenselijkheid de electriciteitsproductie van gemeentewege te doen plaatsvinden. In Rotterdam werd daar al sinds 1882 over gedelibereerd.

Edison aan het Nieuwe Kanaal

Men kwam uiteindelijk tot een positief besluit, waardoor de eerste gemeentelijke centrale in 1894 met de leverantie van stroom kon beginnen. Het voorbeeld van de Maasstad was inmiddels door een achttal andere plaatsen gevolgd.

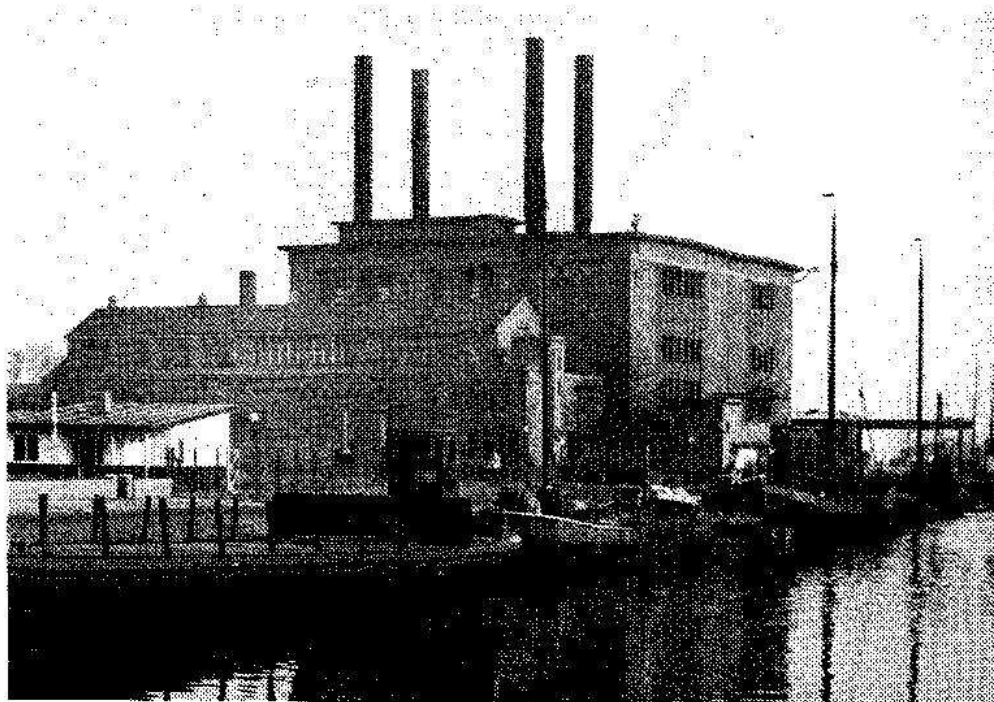
Zo vroeg Leeuwarden met haar gasfabriek was geweest (1845), zo laat was men met de start van de electriciteitsproductie (1912). Ongewild laat trouwens, want al op 13 mei 1907 had een aantal particulieren, jhr. mr. W. C. G. van Eysinga, H. W. B. Flottow en Co., J. J. Swildens, Gebr. Feldhaus en de gebr. Mispelblom Beijer de gemeenteraad medewerking gevraagd "om in Leeuwarden eene elektrische blokcentrale op te richten, ten einde ook in deze plaats een proef met elektrische verlichting te nemen en ieder de voordelen ervan beter te laten inzien".

De opzet van de aanvragers was om alleen elektrische stroom

op te wekken t.b.v. het blok Wirdumerdijk, Naauw, Groentemarkt, Weaze en Nieuweweg. Men vroeg tevens toestemming voor het gebruik van gemeentegrond die door de leidingen zou worden overspannen.

Met een ongewone snelheid zond de Raad de brief door naar het college van B & W om pre-advies. Die lieten als eerste de directeur Gemeentewerken zijn licht over de aanvraag schijnen. Hij reageerde al op 22 mei 1907 met de constatering dat ondanks 'enorme vorderingen in de techniek, stroom nog wel het dubbele kost van gas', maar 'Wanneer men hiervan eenige zekere verwachting mocht koesteren, zou het daarom te meer zijn aan te raden geen vergunning te verlenen en het maar liever zelve te doen. Zij het dan ook met eenige geldelijke opoffering in het begin'. Hij merkte verder nog op dat wanneer een

*Electriciteitscentrale aan het Nieuwe Kanaal
foto PEB*

gemeentelijke blokcentrale voorlopig niet tot de mogelijkheden behoorde, er toch een vergunning moest worden verleend, immers: 'Als 't mogelijk is moet Leeuwarden toch ook meedoen in de algemeene vooruitgang'.

gasfabriek

Op 26 juni 1907 bericht het College van B & W de Raad dat het advies zou vragen aan de Commissie voor de Gemeentelijke Gasfabriek. Er werd met andere woorden (nog) geen besluit genomen en dat had alles te maken met de vrij algemene gedachte - die overigens door de praktijk elders bestreden werd - dat de stroomproductie ten koste van de gasafzet zou gaan. De discussie rond het al of niet exploiteren van nutsbedrijven door de overheid had naast een direct financieel belang voor de gemeente vooral actualiteit gekregen door de ervaringen in Amsterdam. Daar was in de jaren 1893-1895 de befaamde radicale wethouder van financiën, mr. M. W. F. Treub er na een harde strijd in geslaagd de op winstbejag berustende particuliere gasbedrijven te naasten, waarmee de weg vrij werd gemaakt voor een actieve gemeentelijke bemoeienis met de nutsbedrijven.

Op grond van een rapport van Dipl. Ing. J. G. Bellaar Spruyt besloot de Raad van Leeuwarden eind 1908 tot de oprichting van een gemeentelijke electriciteitscentrale. Er werd vijf mille als voorbereidingskosten gevoteerd en daarmee waren de poppen aan het dansen. Gedeputeerde Staten van Friesland spraken hun veto uit over het raadsbesluit; zij hadden geen fiducia in de financiële levensvatbaarheid van het bedrijf. Na een geslaagd beroep van de Raad bij de Kroon konden de voorbereidingen toch beginnen. In juli 1912 zong de destijds bekende Leeuwarder humorist Albert Bol: 'Onze centrale is reeds klaar, Wacht tot augustus van dit jaar. Leeuwarden, wat gezicht, electrisch dan verlicht'.

Op 1 augustus 1912 leverde de kersverse centrale aan het Nieuwe Kanaal voor het eerst stroom tegen betaling aan 107 aangesloten percelen, 2633 gloeilampen, 30 booglampen, 111 stopcontacten en 26 motoren. Door het provinciale veto ging de Friese primeur echter aan de hoofdstad voorbij; particulieren waren immers in 1910 reeds gestart met de stroomleverantie in Kimswerd en Oosterwolde en het jaar daarop in Witmarsum, Bergum, Kollum, Luinjeberd en Makkum.

peb: 70 jaar

Daarna kwamen de ontwikkelingen al spoedig in een stroomversnelling. Het feit dat nog in 1912 de stroomleverantie van de Leeuwarder centrale tot Menaldumadeel werd uitgebreid en er het jaar daarop een NV 'Kabelrij Gebied Leeuwarden' werd opgericht, bracht ook het provinciaal bestuur in Friesland in beweging. Op 1 oktober 1916 - met andere woorden zeventig jaar geleden - nam het nieuwe Provinciaal Electriciteitsbedrijf (PEB) de centrale in Leeuwarden over. Het Gemeentelijk Electriciteitsbedrijf werd daarbij een louter distributiebedrijf. Een zelfde lot is nu het PEB beschoren, als de herstructurering van de electriciteitsopwekking in Nederland volgens de plannen wordt uitgevoerd. Maar op dat laatste komen wij in KvKontekst nog wel eens terug.

Geraadpleegde bronnen:

V DEN - De ontwikkeling van onze electriciteitsproductie 1880-1938, Arnhem, 1948;

Keikes, H. W. - Leeuwarden bij gaslicht, Den Haag, 1974;

G. A. Leeuwarden - Ingekomen stukken, Gemeenteraad 1907, nr. 124 R. e.v; Ingekomen stukken, B & W 1907